

Tarihî Kuzey Hindistan'da bulunan arkeolojik buluntular ve onların Köktürkler'le özdeşleştirilmesi üzerine

Firuze Cumaniyazova

Özbekistan Bilimler Akademisi Abu Reyhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü

Özet

Bugünün Kuzey-Doğu Afganistan, Gandhara (Pakistan) ve Keşmir gibi tarihi-kültürel bölgelerini içeren tarihi Kuzey Hindistan'da buralarda hüküm süren Kuşan (m.ö. 2 – m.s. 3 yy.), Hiyonit (4.-5. yy.), Eftalit (Ak-Hun; 5.-6. yy.) devletleri döneminde Eski Türk kültür aksanı az çok hissedilmeye başlamış, Köktürk Kağanlığı (552-744) döneminde ise bu durum daha netlik kazanmıştır.

Bu bölgelerin büyük bir kısmı 6. yüzyılın sonu – 7. yüzyılın başlarına doğru Köktürk Kağanlığı'nın eli altına geçmiş, 640'lı yıllarda ise Kabul merkezli Köktürk asıllı Kabul Tegin-Şahları sülalesi oluşarak ta 844 yılına kadar Kuzey Hindistan yönetiminde bulunduğu bilinir. Başta Çin kaynakları olmak üzere çeşitli dillerdeki kaynaklarda işbu sülalenin Budda inancını benimsediği ve onun koruculuğunu üstlendiği kaydedilir.

Bugünlerde adı geçen bölgelerde bulunan birçok İslamöncesi kültür ve sanat eserleri (tapınaklar, duvar resimleri, evraklar, heykel, yazı, sikke ve s.)nin Kabul Tegin-Şahları'la ilişkilendirilmesi onların Eski Türk tarihi açısından araştırılmasını, onları ihtiva eden yayınlar (araştırma, kitap, makale albüm, katalog) yapılmasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Hindistan, Pakistan, Afganistan, Kabulistan, Gandhara, Keşmir, Köktürk Kağanlığı, Kabul Tegin-Şahları, Tegin, Hatun, Elteber.

Archaeological Findings in Historical Northern India and on their Relationship with the Old Turks

Abstract

In today's North-Eastern Afghanistan, Gandhara (Pakistan) and Kashmir which were the historical-cultural regions of ancient Northern India where reigned the states of the dynasties such as the Kushanids (2 Cent. BC – 3 Cent. AD), the Hiyonids (4-5th Cent. AD), the Ephthaliths (Ak-Hun; 5-6th Cent. AD) there felt even a little the accent of an Old Turkic culture, and during the period of the Western Turkic Khaganate (552-744) it was mostly gained clarification.

These, aforementioned regions were passed into the rule of the Western Turkic Kaganate up to the end of the 6th Cen. – the beginning of the 7th Cent. And in 640ths they were began to be under the rule of the Turkic-rooted dynasty called the Kabul Tegin Shakhs (whose capital was Kabul city) till 840ths were under the reign of the Northern India. First of all in Chinese sources and later in sources of various languages there is information that this dynasty believed in the Budda and cared it.

Nowadays, in abovementioned regions it is needed to investigate some of works on pre-Islamic culture and arts (monuments, tombs, wall pictures, documents, statues, written monuments, writings, coins and etc.) due to they belong to the Tegin-Shahs dynasty and they should be looked through the prism of the Old Turkic history and one might be prepared certain articles, publications enlightening them.

1. Giriş

“Kuzey Hindistan” tabiri tarihe ait literatürde muayyen bir coğrafi bölge adı geçmekte olup, burası hudutça bugünün Pakistan'ı, Kuzey-Doğu Afganistan ve Keşmir bölgesini kapsamaktaydı. Gandhara, Kabulistan ve diğer tarihi vilayetler bu bölgenin siyasi ve kültürel tarihinde başlıca yer tutmuştur. Bölge çok eski dönemlerde, özellikle, milattan önceki bin yıllığın sonlarına doğru ve miladın ilk yüzyılları hem de Erken Orta Çağlarında çeşitli etnik topluluklar (esas olarak yerli Hint ve İranlı topluluklar, kısmen ise Türk toplulukları)nın kaynaştığı hudut olarak bilinir. Nitekim, Kuşanlar (m.ö. 2–m.s. 3 yy.), Kidaritler, Hionitler (4.-5. yy.) ve Eftalitler (5.-6. yy.) gibi Orta Asya asıllı, büyük ihtimalle, Türk menşeli hanedanların hükümlerinde bölgede adı geçen topluluklar arasında kültürel kaynaşmaların daha da hızlandığı görülmektedir.

Özellikle, 6. yüzyılın sonu–7. yüzyılın başlarına doğru Hindikuş hem de ona komşu ve yakın hudutlarda, yani

Kabul vadisi, Zabulistan, Gazne, Gandhara, Keşmir gibi tarihi-kültürel bölgelerde yüz gösteren siyasî ve etnik süreçlerde Türklerin faal olmaya başladığı görülür (Esin 1972a: 17-21). İşbu süreç adı geçen bölgelerde kendi hakimiyetini yaymış bir Türk asıllı hanedan olan Kabul Tegin-Şahları (640-843) döneminde yine de hız kazanmıştır.

Konuya geçmeden önce meseleye çözüm getirecek mahiyetteki bir konu üzerine durmak yerinde olacaktır. Öncelikle, adı geçen hanedanın oluşumu, menşei ve siyasî tarihi ile ilgili pek çok biri diğerinden farklı görüşler öne sürülmüştür. O yüzden ilk önce bölgede Köktürk Kağanlığı hakimiyetinin yayılması meselesi üzerinde durmayı lüzüm görmekteyiz.

Kuzey Hindistan'ın Köktürkler'in eline geçmesine dair bilgiler en çok Çin yıllıklarında yer almaktadır. Örneğin, “Tang-shu” yıllığında kaydedildiğine göre, Batı Köktürk yöneticisi Tun Yabgu-Kağan (618-630) döneminde Po-ssu (Fars / İran) ve Ki-pin / Kapisa (Kabul'ün kuzeyi) bölgesi

Köktürkler tarafından işgal edilmiştir (Ecsedy, Sundermann 1996: 161). 627/629-645 yıllarında Orta Asya üzerinden Hindistan'a giden Çinli rahip Hsüan-tsang 630'lu yıllarda Toharistan'dan Kabul vasıtasıyla Hint topraklarına ayak basarken burada Tu-jüe (Aşina Türkleri / Köktürkler) hakimiyetinin yayılmakta olduğuna şahit olmuştur. 640'lu yıllarda rahip Hindistan'dan dönerken Kuzey Hindistan'daki vaha devletçikleri arasında sadece Fu-li-shih-sa-t'ang-na (Kabulistan)'ın yöneticisi Tu-jüe (Köktürk)ler'den olduğunu şu tarzda dile getirmektedir:

“Fu-li-shih-sa-t'ang-na memleketinin 弗栗特薩儻那 çevresi doğu batı yönü olarak iki bin Li genişliğindedir. Kuzey güney yönü ise bin küsur Li genişliğindedir. Başkentinin adı Hu-pi-na'dır 護苾那.3 Çevresi yirmi küsur Li dir. Toprak mahsulleri ve gelenekleri Jaguda memleketiyle 漕矩吒國 aynıdır, dili ise farklıdır. Havası soğuk iklimi ise serttir. İnsanların karakteri kaba ve saldırgandır. Hükümdarı Köktürk soyundandır. Triratna'ya 三寶 çok inanırlar, Budist kural ve ahlakını biraz öğrenmişlerdir” (Ekrem 2003: 180-181).

İşbu kayıtlara ve diğer bölgelerdeki siyasi duruma dair Hsüan-tsang'ın notlarından belli olduğu gibi ta o sıralarda yakın ve komşu bölgelerden Gazne, Bamiyan, Kapisa ve Gandhara gibi birer vaha devletçikleri arasında sadece Kabulistan'da Köktürk asıllı yönetim bulunmakta, diğerlerinde ise yerel hanedanler hüküm sürmekte idi.

Durum böyle olmakla beraber “Tang-shu” yıllığında ve mezkur Çin rahibinin kayıtlarında Kabul ve onun çevresinin Köktürk Kağanlığı eli altına geçmesine dair sunulan bilgiler arasında çelişki ortaya çıkmaz mı?” anlamında soru oluşur. Çünkü, buraların Kağanlığa katılması “Tang-shu” yıllığında Tun Yabgu-Kağan (618-630) faaliyetiyle ilişkilendirilirse, Hsüan-tsang kayıtları ise 640'lu yıllarda tüm bölge değil, sadece Kabulistan civarında Köktürk hakimiyeti yayıldığından haberdar eder. Bizce, “Tang-shu” yıllığındaki bilgiler daha sonradan toplandığı için anakronizme yol konulmuştur. Yani, Tun Yabgu-Kağan'ın nesilleri, daha doğrusu Toharistan Yabguları (620-750) tarafından Kuzey Hindistan'da gerçekleştirilen istila hareketleri onun işi gibi gösterilmiş olabilir. Halbuki, mezkur huduttaki Ki-pin / Kapisa, Gazne ve diğerleri yönetiminde bulunan yerel hanedanler üzerinden Tun Yabgu-Kağan kendi nüfuzunu (hegemonluğunu) yaymış olmasına rağmen, işbu devletçikler daha Kağanlı'ğın birer vasallarına dönüşmemiş, aksine, belli bir süre kendi yerel yönetimini korumuş gibi görünmektedir. Nitekim, Hsüan-tsang “Fu-li-shih-sa-t'ang-na memleketinin ... Hükümdarı Köktürk soyundandır” şeklinde sunduğu kayıt adı geçen rahibin Kuzey Hindistan topraklarına ayak bastığı tarih – 630'lu yılların ilk senelerine değil, 645 senesine denk gelir. Bilhassa, mezkur rahip Kuzey Hindistan topraklarına yetiştiği tarih – 630 yılında Tun Yabgu-Kağan vefat bulmuştu. Demek, Köktürk Kağanlığı'nın Kabulistan ve çevresini Kağanlığa ilhak hareketlerini 640'lu yıllarda başlamıştır ve bu hareketin başında Tun Yabgu-Kağan'ın Toharistan'daki nesilleri – Yabgular hanedanı bulunmuştur dememizde esas vardır. Aynı bu tarihlerde Batı Köktürk Kağanlığı'nın merkez hudutları olan Yedisu'da taht kavgaları başlamış, Batı Köktürk yöneticilerinin kendileri ise Kuzey Hindistan ve Horasan'daki toprakları ele geçirme hareketinde

doğrudan doğruya önderlik yapmaya imkan bulamadığı bir durum ortadaydı.

Buna benzer durum Gandhara'da da göze çarpar. Özellikle, bazı araştırmacıların vurguladıklarına göre, Batı Köktürk Kağanlığı tarafından yapılan ilhak hareketleri sırasında, yani 625 yılında buranın Xingil hanedanine mensup II Narendra Tun Yabgu-Kağan'ın üstünlüğünü itiraf ettiği için kendi tahtını koruyabilmiştir (Harmatta, Litvinsky 1996: 373). Araştırmacıların bu görüşü daha çok delillere mühtaç olduğunu vurgulayarak şunu belirtmek isteriz ki, Hsüan-tsang Hindistan'ın iç bölgelerinden dönerken Gandhara'da yerel hanedanin mevcut olduğuna şahit olmuştur. Böylece, bu sıralarda Kabulistan istisna, buraya komşu devletçiklerde, özellikle, Kapisa ve Gandhara'da Batı Köktürk Kağanlığı üstünlüğünü kabul eden yerel hanedanler yönetimi kısa bir süre devam etmiştir.

Gerçi bu durum uzun sürmese de çoğunluk araştırmacılar arasında Kuzey Hindistan'daki siyasi durum, yönetici kesimin menşei, nerelerde yerel hanedanler, nerelerde Köktürk asıllı hanedanler hüküm sürdüğü konusunda biri diğerini rededen görüşleri bildirmişlerdir (Gibb 1930: 4-9; Göbl, 1967: 346). Özellikle, birçok araştırmacının 640-843 tarihleri arasında Kabul merkez olarak hemen hemen tüm Kuzey Hindistan'ı yöneten hanedan – Kabul Tegin-Şahleri'nin etnik menşei üzerine yaptığı görüşlerin çelişkili olduğunu söyleyebiliriz. Keza, bazı araştırmacılar işbu hanedanı Kuşanlar'a, bir kısım araştırmacılar Eftalitler'e, diğerleri ise yerel topluluklara ve s. bağladığı göze çarpmaktadır (Dani 1995: 71; Durak 2008: 143; Давыдов 2001: 17).

Kısacası, Eftalitler döneminde Tegin unvanlı bir prens tarafından yönetilen Kuzey Hindistan'da 640'lu yıllara gelince, merke olarak Kabul'de kendi hanedanini kuran Köktürk asıllı bir prenslik oluşmuştur. Dönemin Çince, Pehlevice, Arapça, Hintçe ve Baktrice kaynaklarında Tegin-Şah, Türk-Şahi, Kabul-Şahi, Horasan Tegin-Şahi ve diğer adlarla maruf olan işbu hanedan bölgede ta 843 yılına kadar, yani hanedane yerel Hintliler son verinceye kadar yaklaşık 200 sene zarfında siyasi üstünlük sağlamıştır. Böylece, Kuzey Hindistan'daki Köktürk varlığını adı geçen hanedan faaliyetiyle ilişkilendirebiliriz.

Kuzey Hindistan'daki Erken Orta Çağlara ait Eski Türklerle dolaylı veya dolaysız olarak bağlantılı arkeolojik buluntuları şu gibi sınıflandıra biliriz:

- mimari abideler
- sikkeler
- epigrafik buluntular

a) mimari abideler

Kabul Tegin-Şahleri hanedanı mensupları Kabulistan ve çevrelerinde bir çok mimari inşaatler, özellikle, Buddist tapınaklar yaptırmışlardır. Nitekim, onların yapımı üzerine Çin kaynaklarında yer alan veriler bu konuda bilgi vermekle kalmayıp, mezkur hanedan tarihinin bazı karanlık noktalarını da aydınlatacak mahiyettedir. Bilhassa, Kabul vadisinin güney-doğusunda bulunan Gandhara'nın merkezi Kapisa'da bulunan Tegin-Şahlerin bir kolu yönetmiş olup, onlardan kalma epey sanat eserleri bugüne dek ulaşmıştır.

Çinli seyyah Huei-ch'ao 727 yılında buradan geçtiğinde Gandhara'daki Köktürk hükümdarının babası ve onun ordusu Kapisa'lı olduğuna tanık olduğunu kaydeder (Бернштам 1952: 189; Esin 1978: 243). Başka bir Çinli rahip Wu-k'ung

753 yılında burada bulunduğu sıralarda buranın Buddist Köktürk hükümdarı tarafından inşa edilen T'e-ch'in Şa (Tegin-Şah) tapınağı ve Köktürk asıllı prenses Ko-ho-tun (Hatun) tarafından inşa edilen Hatun tapınağını görmüştür (Бернштам 1952: 189; Ekrem 2003: 161).

Tegin-Şah hanedanının kültürel faaliyetiyle ilişkili bugünün Pakistan'ının kuzey-batısından ve Kunduz (Kuzey Afganistan)dan bulunan Toharistan Yabguları (630-750) dönemine ait olup, J. Haskin tarafından "çekik gözlüler" (Mongoloid) adı verilen heykeller grubu (Esin 1972b: 47) da Eski Türkler, daha doğrusu Köktürklerle bağlantılı kültürel yadigarlıklardır.

İlginç tarafı Kabul Tegin-Şahleri tarafından yaptırılan mimari abideler ve heykellerin bir kısmı geçen yüzyılda yeniden keşif edilmiştir. Örneğin, Kabul şehri yanında 6.-8. yüzyıllardan kalma Top-dara stupası, gene Kabul etrafında aynı yüzyıllara ait Musai stupası ve Şevaki'deki minaraya benzeyen Buddist abidesi (Minar el-Çakari) bunun örnekleridir (Esin 1972b: Levha XII).

Kabul kuzeyinde 689 senesinden sonra inşa edilen Fundukistan Buddist manastırında Orta Asya tarzında boyalı toprak ve duvar resmi bulunmuş, heykelin Eski Türk kıyafetindeki bir ileri gelen ve Hintli kıyafetinde bir hatun tasviri yan yana oturduğu anlaşılmıştır (Esin 1972b: Levha XIII).

b) sikkeler. Son yıllarda Kuzey-Doğu Afganistan ve yakın çevrelerinden bulunan 7.-8. yüzyıllara ait Baktrî dilli belgeler ve Baktrî-Pehlevi-Hint dilli sikkelerde Kağan, Tegin, Elteber, Tudun, Tarhan gibi Eski Türkçe unvanların bir kısmı görülmekte ve onlar Toharistan'ın Kabul vadisine yakın bölgelerinin Köktürk asıllı yöneticileriyle ilgili bilgilerle beraber kaydedilmektedir (Sims-Williams, 2000: 346).

Yeri gelmişken bir konu üzerine kısaca durmak isteriz. Ünlü nümismat R. Göbl buraların Tegin, Elteber, Tudun, Tarhan gibi Türkçe unvanlı sikkelerini Köktürkler'le ilişkisini inkar ederek, onları bölgenin yerli hükümdarları, daha çok onun anlattığına göre "İranlı Hunlar / İran asıllı Hunlar" ile bağlamıştır (Göbl, 1967: 346). Adı geçen araştırmacı sikkelerde Türkçe unvanların görülmesini burada hanedan değişikliğinden dolayı değil, "zamanın modası" olarak, yani Köktürk Kağanlığı hakimiyetini tanıyan yerli hanedanların bir taklit eseri olarak kullanmaya başlamasından ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Göbl, 1967: 346). Ancak, onun bu gibi görüşleri kabul görülmemiş, zamanında bir çok bilginlerce tenkit edildiği gibi, son yıllarda da eleştirilmektedir (Esin, 1973: 350; Babayar, 2007: 46).

İslam öncesi Kabul bölgesi ve ona bitişik bölgelerde bulunan sikkelerin büyük bir kısmını Tegin unvanıyla bastırılan sikkeler oluşturmaktadır. Bu unvanla darbolunan sikkelerin bir kısmında Pehlevi yazısında tkyn bg hwtyp hwr's'n MLK' – "Tegin, Heybetli Lord, Horasan Hükümdarı" ibareleri görülmesi (Harmatta, Litvinsky 1996:377) onların kendilerini Horasan bölgesinin de hükümdarı olarak gördüklerinden ileri gelebilir. Gene, başka bir tip sikkelerde Brahmi (Hind) yazısında ŚRI HITIVIRA KHARALĀVA PĀRAMEŚVARA ŚRI VAHI TIGINA DEVAKĀRI TAM – "Hitivira/İlteber – Büyüklüğü, Haralaca, En büyük Lord, Şahi Tegin – Büyüklüğü, Haşmetmeabi için [bu sikke] basıldı" ibarelerinin bulunması (Harmatta, Litvinsky 1996: 377-378) onların Hint kültüründen etkilendiği göstermektedir. Büyük ihtimale, Tegin-Şahler'e ait Baktrî yazısında срi тэγivo ꞑаво

– "Büyük Hükümdar Tegin" ibareleri yer alan başka bir tip sikkelerin (Göbl, 1967: 140, Em. 206) bazı çeşitlerinde kontrmarkta köpek/kurt başının görülmesi ise Köktürklerin kurttan türeme menşee efsanesiyle bağlantılı olabilir (Esin 1972a: 36, Plate IV e).

Çin yıllığı "T'ang-shu"da 719-739 yıllarında Kapisa – Gandhara bölgesinde Wu-san T'e-chin Shai hüküm sürdüğü kaydediliyor. Araştırmacıların onun isminin aslı İranî *Horasan Tegin Şahî olduğunu ve işbu tabirin Pehlevi yazılı sikkelerde tkyn' hwl's'n MLK', Baktrî yazılı sikkelerde ise тэγivo ꞑаво ꞑаво – "Horasan Şahı Tegin" şekillerinde görülen ibarelere denk geldiği ve "Horasan Şahı/hükümdarı Tegin" olduğunu vurgulamışlardır (Harmatta, Litvinsky, 1996: 377-378). Mezkur sikkelerde İran (Baktri, Pehlevi) ve Hint kültürlerine özgü ananelerin ağırlıklı olmasıyla beraber, ikonografisinde Türk karakteri de sezilmektedir. Örneğin, yuvarlak yüzlü, badem gözlü, sakalsız hükümdar büstü, kurt başı tasviri ve s.

Tegin-Şahler sülalesi sikkelerinin çok dilli; Baktri, Pehlevi ve Hint dilli olması buraların yerlilerin mühtelif etnik topluluklardan oluştuğunu göstermekle beraber, Türklerin onlarla nasıl kaynaştığına da örnek teşkil etmektedir (Babayar, 2007: 47). Bu unvanla darbolunan sikkelerin pek çok çeşitleri bulunması ise Köktürk asıllı Tegin-Şahler hanedanının ta 9. yüzyılın ortalarına kadar hüküm sürmesi ve bir çok kollara bölünmesiyle açıklanabilir.

Tegin-Şahler çevresine ait 7.-8. yüzyıllarda darbolunan sikkeler arasında ön yüzünde taklidi hükümdar başı tasviri (Sasanlı hükümdarı Hüsrev II.) ve etrafında Brahmi (Hint) ve Baktri yazılı cümleler, arka tarafında ise Baktri yazısında sri bago adēbo bagdaiggo kagano soi bagi cümleleri yer alan sikkeler dikkati çekmektedir (Göbl, 1967: 166-167, Em. 244; Babayar 2007: 47). Önemlisi, bu sikkelerde Kağan unvanının görülmesi çok ilginçtir. Şimdilik onların hangi hükümdar tarafından bastırıldığını belirlemek zor olsa da, Brahmi ve baktri yazılarının bulunması onların Kabul bölgesi veya buraya yakın bölgelerde darbolunduğunu kanıtlamaktadır. Bilindiği gibi bu bölgelerin Türk asıllı hükümdarları Kağan unvanıyla hükmetmemiştir. Belki de bu tip sikkeler buraların yöneticileri tarafından Köktürk Kağanları adına bastırılmış olabilir. Ya da Kağanlar kısa bir dönem buralarda bulunduğu zamanlarda onlar tarafından darbolunduğu pek mühtemeldir.

Kabul bölgesi sikkeleri arasında ön yüzünde bir-birine bakan iki Senmurv kuşu ve onların altınsa Baktri tazısında panogolo bago xoadēo – "Pangul, Lord ve mutlak Hükümdar" cümleleri ve ters tarafında ise biçimli damga ve onun etrafında gene Baktri yazısında tadono tarxano bagdaiggo varobido – "Tüm mutluluğa sahip hükümdar Tudun Tarhan" cümleleri yer alan sikkeler bulunmaktadır (Babayar 2007: 47-48). Bu sikkelerde Köktürlere özgü Tudun-Tarhan unvanının görülmesi de ilginçtir. Başka bir önemli tarafı, işbu Türkçe unvanların Köktürkleri yansıtan yazılı kaynaklarda görüldüğü gibi çifte unvan olarak sikkelerde yer almasıdır. Başka bir husus ise bu tip sikkelerin hangi hükümdar tarafından bastırıldığı meselesidir. Onların Kabul bölgesinin baş sülalesi – Tegin-Şahler'e bağlı küçük yöneticiler tarafından bastırılmış olabileceği mühtemeldir. Belki de, bu sikkeler Taberi eserinde Toharistan'daki Huttal bölgesinin hükümdarı olarak geçen Tudun-Tarhan (öl. 737) tarafından bastırılmış olabilir (bak. ат-Табари: 256 (1224-1225)). Nitekim, Taberi kaydettiği gibi işbu Tudun-Tarhan

Huttal bölgesine Bamiyan bölgesinden gelmişti. Bamiyan ise Toharistan'a bağlı olmayan, daha çok Kabul mıntıkasına yakın bir bölgeydi.

Kabul Tegin-Şahleri'nin bir kolu 7. yüzyılın sonlarına doğru Gazne ve Seistan'da kendi sülalesini kurmuşlardır. Arap kaynaklarında onlar Türk asıllı Rutbil olarak geçer (ar-Табари: 133 (1235); Esin, 1978: 243). Bazı araştırmacılar Rutbil Türkçe İlteber unvanının arapçalaşmış şekli olduğunu, Çin kaynaklarında Hsi-li-fa olarak geçtiğini ve bastırdıkları sikkelerde Brahmi yazısında Hitivra tarzında aksoldüğünü vurgulamaktadırlar (Esin, 1978: 244; Harmatta, Litvinsky, 1996: 378).

Tegin-Şah sikkeleri grubuna dahil sikkeler arasında ön tarafında sağa bakmış Sasanlı prensi Hüsrev I (531-579) tasvirine taklit hükümdar başı tasviri, ters tarafında ise sikke eyleminde Baktri yazısında φρομο κησαρο βαγο χοαδηο – “Fromo Kesaro, Heybetli Hükümdar” cümleleri bulunan sikkeler ayrıca yer tutmaktadır (Göbl, 1967: 170-173, Em. 247-251; Harmatta, Litvinsky 1996: 380-383). Bu tip sikkeler J. Harmatta'ya göre, 739-746 tarihleri arası Gandhara hükümdarı olarak hüküm süren ve Udyana (Swat) ve Kapisa'yı kendi yönetimine katan, Tegin-Şahlar soyundan Fromo Kesaro tarafından darbolunmuştur. O Çin kaynaklarında geçen Fu-lin chi-so ile birleştirilmekte ve adının menşei “Roma/Bizans Kayseri” tabiri (deyimin)den kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Harmatta, Litvinsky, 1996: 380; Esin, 1978: 245).

Kabul Tegin-Şahleri'ne ait sikkeler geçen yüzyılın başlarından ta 70'lı yıllarına kadar Batılı bilginlerce epey incelenmiş, özellikle, Fransız-Afgan ortak arkeoloji kazıları sonucunda elde edilen buluntuların büyük bir kısmı Kabul'deki tarih müzelerine teslim edilmiş, bir kısmında Avrupa'daki çeşitli müze ve koleksiyonlarda barındırılmaya başlamıştır. Örneğin, Fransa'da (Cabinet de la Medalle), İngiltere (British Museum), Avusturya'da (Tübingen), Rusya'da (Hermitage) tarihi Kuzey Hindistan bölgesinin İslam öncesi sikkeleri arasında Kabul Tegin-Şahleri'ne ait pek çok sikkeler yer almaktadır. Bunlar hariç, Pakistan ve Hindistan'daki tarihi müzeler ve koleksiyoncularda bu tür epey sikkelerin bulunduğu söylenmektedir. Kabul müzesinde bulunduran sikkeler koleksiyonunun ise yaklaşık 40 sene süren iç kargaşalıklar ve savaşlar yüzünden şimdilik kaderi fazla belli değildir.

c) epigrafik buluntular. Kabul Tegin-Şahleriyle dolaylı ve dolaysız olarak bağlantılı olan bir çok büyük ve küçük çaptaki yazılı eşyalar bulunmuştur. Onları türlerine göre şu tarzda sınıflandırabiliriz: 1) belgeler, 2) anıtlar, 3) mühürler.

Geçen yüzyılın son çeyreğine doğru Kuzey Afganistan ve civarlarında onlarca Baktri dilli yazılı belgeler bulunmuş, bugünlerde ise onların sayısı 150'yi geçmiştir. Esas çoğunluğu Köktürk asıllı Toharistan Yabguluğu ve ona bağlı küçük vaha devletçiklerine ait olduğu anlaşılan mezkur belgelerin bir kısmı Kabul bölgesiyle de ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Sims-Williams 2011: 15-17; Бобоёпов 2010: 30-34).

Kabul şehriden 30 km kuzeyde bulunan eski iskan yeri Tepe İskender'de Eski Hint Brahmi yazılı plakaların Tegin-Şah hanedanına ait olduğunu söyleyebiliriz (Kuwayama 1999: 67-71).

Afi geçen hanedana ait epigrafik buluntuların bir kısmını da çeşitli seramik ve metall yapımlı mühürler oluşturur. Mühürlerde genelde hükümdar başı tasviri yer almakla

beraber hükümdarı çevreleyen Baktri veya Eski Hint yazılı cümlelerin bulunduğu görülmektedir (Kurbanov A 2010: Fig. 53.).

Sonuç olarak şunu vurgulayabiliriz. Bugünün Kabul (Kuzey-Doğu Afganistan), Gandhara (Pakistan) ve Keşmir gibi tarihi-kültürel bölgelerini içeren tarihi Kuzey Hindistan'da buralarda hüküm süren Kuşan (m.ö. 2–m.s. 3 yy.), Hiyonit (4.-5. yy.), Eftalit / Ak-Hun (5.-6. yy.) devletleri döneminde Eski Türk kültür aksamı az çok hissedilmeye başlamışsa da, Köktürk Kağanlığı (552-744) döneminde ise bu durum daha netlik kazanmıştır.

Bu bölgelerin büyük bir kısmı 6. yüzyılın sonu–7. yüzyılın başlarına doğru Köktürk Kağanlığı'nın eli altına geçmesi, 640'lı yıllarda ise burada Kabul merkezli Köktürk asıllı Kabul Tegin-Şahleri hanedanı oluşması ve onun ta 844 yılına kadar Kuzey Hindistan yönetiminde bulunması, başta Çin kaynakları olmak üzere çeşitli dillerdeki kaynaklarda işbu hanedanın Budda inancını benimsediği ve onun koruculuğunu üstlendiğini kaydetmesi bölgede İran–Hint–Türk kültürlerinin kaynaşmasına daha da netlik kazandırmıştır.

Demek, bugünlerde adı geçen bölgelerde bulunan birçok İslam öncesi kültür ve sanat eserleri (tapınaklar, duvar resimleri, evraklar, heykel, yazı, sikke ve s.)nin Kabul Tegin-Şahleriyle ilişkilendirilmesi onların Eski Türk tarihi açısından araştırılmasını, onları ihtiva eden yayımlar (araştırma, kitap, makale albüm, katalog) yapılması zamanı gelmiştir.

Kaynakça

Babayar, Gaybullah (2007), Köktürk Kağanlığı sikkeleri Katalogu. TİKA, Ankara.

Dani, Ahmad (1995), Peshawar: Historic city of the frontier, Lahor.

Durak, Neslihan (2008), “ Hindistan'da Saka, Kuşan ve Akhunlar”, Tarihte Türk - Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, Ankara.

Ekrem, Erkin (2003), Hsüan-Tsang Seyahetnamesi'ne göre Türkistan (Basılmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ecsedy, Ildiko. Sundermann, Werner (1996), “The Rise of the Turk Power. History of Humanity. Scientific and Cultural Development. Vol.III”, From the Seventh Century BC to the Seventh Century AD, Ed. By Joachim Hermann, Erik Zürcher, Paris: UNESCO.

Esin, Emel (1972a), “Tös and Moncuk. Notes on Turkish flag-pole finials”, Central Asiatic Journal, Vol. XI, Wiesbaden.

Esin, Emel (1972b), “Butan-I Halaç (M.VIII.-X yüzyıllarda Halaç kültürünün sanat eserlerinde akisleri)”, Türkiyat Mecmuası, Cild XVII, İstanbul.

Esin, Emel (1973), ““KÜN-AY”(Ay-Yıldız motifinin Proto-Türk devirden Hakanlılara kadar ikonografisi)”, VII. Türk Tarih Kongresi. Kongreye sunulan bildiriler, I. Cilt, Ankara.

Esin, Emel (1978), İslâmiyetten önceki Türk Kültür târihi ve İslâma Giriş, İstanbul.

Gibb, Hamilton (1930), Orta Asya'da Arap fütuhâtı, İstanbul.

Göbl, Robert (1967) *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien, Band I.* Wiesbaden.

Harmatta, Janos. Litvinsky, Boris (1996), "Tokharistan and Gandhāra under Western Türk Rule (650-750)", *History of Civilizations of Central Asia, Part III*, Paris.

Kurbanov, Aydogdy (2010), *The Hephthalites: Archaeological and Historical analysis.* PhD thesis submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free University, Illustrations, Berlin.

Kuwayama, Shoshin (1999), *Historical notes on Kapisi and Kabul in sixth-eighth centuries*, *Zinbun, Annals of the Institute for Research in Humanities, Kyoto University*, 1999, No. 34. Part.1.

Sims-Williams, Nicholas (2000), *Bactrian Documents from Northern Afghanistan I. Legal and Economic Documents*, Oxford.

Sims-Williams, Nicholas (2011), "Turks and other peoples in the Bactrian documents", *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) – From Ötüken to İstanbul, 1290 Years of Turkish (720-2010)*. 3-5 Aralık, İstanbul / 3th – 5th December 2010, İstanbul.

Б е р н ш т а м, Александр (1952, «Тюрки и Средняя Азия в описании Хой Чао (726)», *Вестник Древней истории*, № 1. Москва.

Б о б о ё р о в, Гайбулла (2010), «Бактрий хужжатларида Турк хоқонлиги тарихига доир янги маълумотлар», *Ўзбекистон тарихининг долзарб масалалари Ёш олимлар нигоҳида: асосий йўналишлари ва ёндашувлар*, Республика Ёш олимларининг анъанавий иккинчи илмий конференцияси материаллари тўплами. Тошкент.

Д а в ы д о в, А.Д. (2001), «Топонимика Афганистана как исторический источник», *Восток (Oriens)*, №2, Москва: Наука.

М а л я в к и н, Анатолий (1989), *Танские хроники о государствах Центральной Азии: Тексты и исследования.* Новосибирск: Наука.

Т а б а р и, Абу Джа'фар (1987), «История» ат-Табари». *Избранные отрывки* (Перевод с арабского В.И. Беляева. Дополнения к переводу О.Г. Большакова и А.Б. Халидова). Ташкент: Фан.